

SPIRA VERONIKA

A BULGAKOVI LÉTÉRTEÉMEZÉS A MESTER ÉS MARGARITÁBAN

1. A Megváltás lehetősége és valóságossága	1
2. A művész helyzete a paradox létben	1
3. Bulgakov antropológiája	2
4. Bulgakov történelemfilozófiája	3

1. A Megváltás lehetősége és valóságossága

A bulgakovi létértelmezés lényege **az utópia és a végső katasztrófa lehetőségének együttes felrajzolása**. Bulgakov a moszkvai fejezetekben feltárja a kortárs valóság egész fizionómiáját mintametszetül használva a társadalmi mikrokozmosz mindennapjait. E világ értékpusztító, démoni arca a Mester és Margarita sorsában tárul fel, akik betölteni törekednek az emberi szuverenitás, méltóság, önkiteljesítés etikai és humánus parancsait. **A kor** azonban – láttuk – **beim Strafe des Untergangs értéktagadásra kényszerít**, ezért van a két címszereplő is pusztulásra ítélve. Bulgakov azonban nem abszolutizálja a feltárt jelent, hanem éppen relativizálja azáltal, hogy **szembesíti, összeütközteti a fantasztikummal**. Így lesz szembeötlő, sőt nevetséges kicsisége, törpesége. Ez a kettős szemhatár, a benne élő emberé és a kívülről, felülről vizsgálódóé más és más eredményre vezet a feltárt jelenségek hatókörét illetően. Ezért van mind a Mester, mind Margarita sorsának **két kifejelete, a bukás és a feltámadás**. Bulgakov tehát a feltárt és leleplezett valóságot nem tekinti a lét egyedüli, időtlenül érvényes paradigmájának, nem alkot belőle kafkaian egyetemes látomást a lét egészéről, de nem zárja ki ezt a lehetőséget sem.

A bulgakovi látomás a létről rétegezett. A „van” világa értékpusztító, nincs előle menedék, a hősök ebbe belepusztulnak, a nép megváltatlanul marad, a világ megérett arra, hogy elpusztuljon és megtisztuljon, mint Szodoma és Gomora, vagy a vízözön és az utolsó ítélet előtti Föld. **A „lesz” látomása ambivalens, paradox prófécia:** a megtisztító ítéletre van és nincs lehetőség. Nincs, mert a rossz megállíthatatlan, hiába született meg a megváltó (Jesua), a világ megváltatlan. Van, mert a jóságot védő isteni igazságszolgáltatás és Bosszú (Woland) megtisztítja a Földet az emberi gonoszság hatalmától, beérik a megváltás műve, Jesua és a benne megtestesült legfőbb jó győz.

2. A művész helyzete a paradox létben

Bulgakov regényében a művész-problematika megkettőződik. A regény egy művésztől, a Mesterről szól, aki regényt ír Jézusról. Akkor akarja felidézni a teljesség lehetőségét, a Jesuában megtestesülő abszolút érvényű parancsot, amikor erre a legkevesebb biztatást sem kap a külvilágtól, ellenkezőleg, a valóság ellenséges az ő céljaival. Mandátumában azonban nem kételkedik, úgy érzi, a szétrombolt, megtagadott mítoszt újra fel kell mutatnia, vállalnia kell az új evangélista szerepét. Megalkotja művét, de következményeibe beleroppan. A külvilág egész hatalmi gépezete rázuhan megtorlásképpen, és ő nem lehet képes – új Krisztusként – esendő, halandó embernek születvén a Megváltás egész terhét cipelni. E

mandátum posztulálása és a betöltéséért vállalt küzdelem azonban már magában is a bulgakovi létértelmezés lényegéhez tartozik.

Bulgakov a Mesterről szóló regényt írva ugyanebben a léthelyzetben van. Elemezve a valóságot, arra a meggyőződésre jut, hogy az a bukás és a feltámadás lehetőségét egyaránt magában hordozza. A művész-varázsló, a mágus erejével felidézi mindazokat az erőket, amelyeket az emberiség a maga védelmére alkotott, és a maga építette fiktív világban mozgásba hozza őket a maga erejéből. Az írói-művészi küzdelem a jóért, az értékek érvényéért, az erőkért, amelyek az emberi lényeket, az erényt oltalmazhatják, sziszüphoszi, krisztusi. Következménye megírása közben csak részben látható: mellőzöttség, üldözöttség, de a pusztulás sincs kizárva (gondoljunk a sok példa közül Mandelstam vagy Babel sorsára). A fenyegetettség léthelyzetében is, amelynek ő inkább tudatában van, mint az általa teremtett Mester, célja a mandátum betöltése. A vállalt feladat pedig a fenyegetett értékek felmutatása. A regényben felidézett teljesség, az abszolútumok rehabilitálása, az ember méltóságának filozófiai rekonstrukciója, a mű egész etikai és esztétikai építménye a küzdelem eredménye.

Bulgakov azonban tudatában van annak, hogy a **vállalt mandátum** maga is **paradox**: a széthulló, szétzúzott értékeket az író megkísérli értelmes rendbe összerakni, felépíteni a felépíthetlent. Hőse, a Mester, a mű Dantéja azonban nem tudja végigjárni az utat, nem mehet a fény felé, visszarendeltetik az Édenkertbe, csak hírt adhat a fény létéről, felidézheti regényében annak földi alakváltozatát, Jesuát. **A művész győzött és kudarcot vallott**. Az író, Bulgakov teljesebb művet alkotott, mint hőse, hiszen ő a Mester regényét egy nagyobb összefüggésbe állította, az örökből és a pillanatnyiból építkezett. A dantei teljességet és harmóniát mégsem teremthette meg, mert az már lehetetlen. Bulgakov e ponton nem pragmatikus-empirista. **A mérce (a művészet ideája) független a betölthetőségtől**. Ez biztosíthatja csak a művész és a művészet rangját. Az író Bulgakov, aki elrejtve, de szintén hőse a regénynek, a művészlétnek ezt a paradoxonát az ember filozófiai rehabilitálásának részeként vállalja magára.

Metaforikusan értve így válik a mester, de különösen az író Bulgakov (a mű rejtett hőse) „romantikus művésszé”. Hegel a romantikus művészet két szféráját különbözteti meg, az egyik az önmagában befejezett szellemi birodalom, amelyben a keletkezés, pusztulás, újjászületés körforgássá, magában való szellemi visszatéréssé, a szellem valódi főnixletévé válik. A másik az empirikus jelenségek szférája, a létezés a maga természetes esetlegességében (HEGEL 1974. 229-30.). Bulgakov mindkettőt, mind az empíria, mind az utópia világát megteremti regényében. A valósághoz való viszonya azonban nem hasonlít a pragmatikus, pozitivisták és filozófiák alapállására. **Létértelmezése ugyan az empirikus valóság feltárásából és analíziséből indul ki**, de ezt nem tartja az emberi szemhatár szélének. Ehelyett **újrateremti az abszolútumok transzcendens szféráját**, a mítoszból elővarázsolja az emberi lényeket, az értékek érvényességének territóriumát.

3. Bulgakov antropológiája

A Megváltás és a Katasztrófa kettős kimenetelének árnyékában Bulgakov emberképének lényege is az, ami esztétikájának és etikájának: a hazugságoktól, kiüresedett formáktól megtisztítva felmutatni a humanizmus eszméjét a maga európaiságában, vállalva Európából mind a krisztusit (a keresztényt), mind a racionálist-tudományost, azaz **mind a mítoszt, mind a felvilágosodást**. Bulgakov az emberit nem korlátozza sem az eszményre, sem az alantasra, az emberi részeként tételezi Don Quijotét és Sancho Panzát, Jézust és Prohor Petrovicsot,

anélkül, hogy egyformán igenelné őket. Emberképében így teremti újjá a **teljességet a féregléttől az eszményig**. A hierarchikus építmény azonban nem statikus, Bulgakov felmutatja a felemelkedés, a megtisztulás lehetőségét is. A paradoxon azonban itt sem hiányzik, ugyanis mind Pilátus, mind a Mester megértik a jesuai tanítást, sorsuk mégis ellentétes irányú. A Kezdet világához a felemelkedés tartozik, amelyből még nyílik út a fény világába, a Vég világából már senki nem emelkedhet fel Jesuához, az sem, aki alakját felidézte. A lét egysége talán már örökre a múlté. Bár a mű nyitottsága ebben a tekintetben is érzékelhető, hiszen az Epilógus utolsó lapján Ivan látomásában a Mester és asszonya mégis csak elindulnak a holdsugáron a fény felé.

4. Bulgakov történelemfilozófiája

A fehér gárdában apokaliptikus végzetszerűséggel mozgó erőnek látja Bulgakov a történelmet, amelyben nem lehet sem vallási, sem tudományosan igazolható teleológia működését felfedezni. **A történelem erői** ugyanis **nem szolgálják spontán módon az emberi lényeg beteljesülését**. A valóság azonban hegelien objektív létező e mű felfogása szerint is, az egyedüli közeg, ahol az emberi sorsok beteljesülnek. A Mester és Margaritában is objektív létező, elemzett létszféra a valóság. Bulgakov azonban **az ember szabadságának tekinti a szükségszerű elutasítását, még ha ez a döntés pusztulással fenyeget is**. Ezért nem zárja körül itt az embert egyetlen létszféraként a valóság. A művészet, a fantázia, az etikum olyan értékképző emberi szférák, amelyek létjellege nem kevésbé objektív, mint a jelen valósága. A jelenben való lét és a jelenben való emberi szabadság paradoxona az, hogy a megtagadás a méltóság egyetlen záloga, de egyben a pusztulás választását is jelenti. Ez a választás tragikus vagy tragikomikus. Az elfogadás bár túlélést jelent, de egyben az emberi lényeg elvesztését, a féreglét elfogadását is maga után vonja, ezért alapvetően komikus. Az emberi alternatívák paradoxonának feloldása a csoda lehet: a megváltás és/vagy a végítélet, a bosszú és/vagy a megbocsátás isteni művének beteljesedése. A bulgakovi történelemfilozófia lényege tehát a teleológia tagadása, az ember szabadságának tételezése a szükségszerűséggel szemben, de csakis a szükségszerűség objektivitásának filozófiai alapján. **A valóság elutasításának joga (és elemzésének kötelessége)** tehát **nem ismeretelméleti kérdés Bulgakovnál, hanem lételméleti, etikai probléma**, amelynek történelemfilozófiai következményei vannak, az ember méltóságának, kötelességének és szabadságának része. Bulgakov kétségei a revolúcióban, szemben az evolúcióval, a fájdalom, amellyel népe rettenetes vonásait szemlélte, mint nagy elődei, már az 1930-ban írt (korábban idézett) levelében megjelennek.

Bulgakov látomása a létről, az emberi életről kétezer év Európájának filozofikus, játékos, komoly újraélése a mítosz segítségével. Bulgakov e kultúra kreatív örököse, anyanyelveként beszéli e jelrendszert, jeleivel önmagát, korát, az emberi lét teljességét képes leképezni. E kétezer év az anyaga a maga teremtette mítosznak, amelyet a kultúrateremtők szuverenitásával alakít, hogy megteremtse a maga látomását. Így lehetséges, hogy az ő Jézusa csak a szelídség, a megbocsátás elve, így tűnik el a gonosz a transzcendens lények világából, a helyébe a Sátán attribútumait magára öltve Jézus másik alakja lép, a végítélet kérlelhetetlen igazságtevője. De **Bulgakov evangéliuma, Bulgakov Színjátéka, Faustja csupa játék is. A játék azonban nem relativizálja, hanem élteti a létet faggató mű komolyságát**. Bulgakov számára az európai és orosz kultúra nem múzeum, holt nyelv, hanem az az eleven közeg, amelyben otthon van, amelyet jogszerű örökösként alakít és gazdagít.